

Gulaş şahyry ýatlap...

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Gulaş şahyry ýatlap...

GULAŞ ŞAHYRY ÝATLAP...

Garassyzlygymyz türkmen halkyna öz ruhy köklerini gaýtaryp berdi. Indi biziň milli mertebämize uly buýsanjymyz bar. Biz taryhymyzy, edebiýatymyzy çuňdan öwrenmäge girişmek bilen, geljegimiz hakda-da alada edýäris. Hakyky taryhymyzy dikeltmegiň hatyrasyna amala aşyrylýan döwletli işler medeniýetimiziň, ylmymyzyň ösüşine gołtgy berýär.

Her bir halk ilki bilen öz meşhur şahsyýetleri bilen tanalýar. Milli Galkynyş hereketiniň ruhy sütüni ynsan mertebesini beýge galdyrmakdan ybaratdyr. Biz eziz Watanymyzyň bir gadymy künjegi bolan Balkan iliniň geçmiş taryhyny yzarlaýarys. Onuň her bir etrabyňyň, her bir obasynyň mukaddes topragyna tagzym edýäris, onuň ynsanperwer, watansöýer adamlaryna, il ýaşulularyna baş egýäris. Şol ilhalar, belent başly, külli Kesarkajyň uludan-kiçisiniň diliniň senasy bolan adamlaryň biri, Gulaş lakamly halk şahyry – Orazguly Durdyguly ogly barada söhbet açalyň.

Gulaş şahyr Gazanjyk etrabyňyň Uzynsuw diýken dag eteginde ýerleşen (şäherden 18 km. gündogarda) kiçiräk oba ýaýlasynnda, 1836-njy ýylda garyp çarwa Durdyguly Jepbar oglunyň maşgalasynda dogulýar. Durdyguly atanyň başdaş aýaly Bagtydan iki ogul – kakasynyň ady dakylan Jepbar we Orazguly (Gulaş). Bagty ene aradan çykandan soň alan aýaly Orazgülden iki ogul – Hydyrguly we Mämmetguly hem-de Bagty we Aky diýen gyzlary bolupdyr. Durdyguly ata aradan çykandan soňra, onuň oglanlary we gyzlary Jepbar atanyň elinde terbiýelenýär.

Garyplyk zerarly Orazguly (Gulaş) 14-15 ýaşlaryndaka Etrek derýasynyň boýundaky bir obada Dowlybaý Aky diýen baýyň goýun sürüsini bakýar. Ine, şol mal bakyp ýören wagtynda ony Eýranyň

alamançylary ýesir edip, malyny sürüp, Büjnürt sebtine, bir kiçiräk kürt obasyna alyp gidýärler. Yzynda galan doganlary Orazgulyň başyna näme düşenini bilmändirler. Alamançylar bolsa onuň yzyndan köp pully satyn almaga adam geler diýen betniýet bilen ony birnäçe ýyllap ýesirlikde, eli-aýagy zynjyrly halda gabawly howluda saklapdyrlar. "Orazguly Durdyguly ogly bizde pylan ýerde, pylança muzzuny berseňiz boşadarys" diýen habary hem Etrege, hem Kesearkaja ýaýradypdyrlar. Emma çarwa ilatyň belli bir mekany barmy, doganlary onuň ýesir düşeninden bihabar galypdyr.

Orazguly kaka ýaşlygynda öwrenen sazandaçylygyndan we ussaçylygyndan peýdalanyndyr. Ol alamançylaryň çagalaryna dürli ýönekeý saz gurallaýyny – dilli tüýdükdir gopuz ýasap bermek we saz çalmak bilen güzeranyny görüpdür. Ulularyna bolsa at eýerlerini ýasap beripdir. Şonuň üçin-de, käwagtlary onuň eliniň zynjyryny aýryp, diňe aýagy kündeli halda üsti açyk jaýyň içinde saklapdyrlar. Ýaşulularyň aýtmaklaryna görä (seret: "Edebiýat we sungat" gazetini, 25.05.1961 ý., "Gulaş şahyr" diýen makala), şahyra şol ýere öň ýesir düşen türkmen aýal maşgalasy dürli ugurlar bilen iýmit kömegini berer ekeni. "Gulaş" lakamy ("Aç gul", "Gul aç") hem şol jebir-jepaly döwürden galan bolsa gerek.

Ýaz çykanda günortadan demirgazyga, soňra sowuk düşende yzynda Gürgene, Horasana geçýän durnalara garap, Gulaş şahyr eline öz ýasan ýönekeýje tamdyrasyny alyp, türkmen ilini, gezen ýerlerini ýatlap, belli "Amanmy?" diýen watansöýüjilikli goşgusy esasynda düzen aýdymyny aýdar ekeni. Onuň bu şygryndaky ýatlanýan ýerler Etrek-Gürgen sebitlerindäki, häzirki Balkan welaýatynyň Gyzyletrek, Gazanjyk, Gyzyarbat, Garrygala we Balkan sebitlerindäki dag-düz, oba-ýer atlarydyr.

Tarlaňly, sugunly, laçynly, guşly,
Howasy belentli, altynly başly,
Jülgesi umgaly, gollary goçly,
Kap dagyň bölegi Balkan amanmy?

Ajy ýeli mydam öser köwlenip,

Deger boran inçe çaýlar towlanyp,
Jülgesinde aýrak, gulan awlanyp,
Kiçi Balkan, Boýa daglar amanmy?

Ümürlü, dumanly ýagmyr-ýagyşly,
Çeşmesi çamyrly, bagly, agaçly,
Arkajy keýikli, ütelge guşly,
Uhudyň bölegi Küren amanmy?

Çasamykda çaltja çiller zyrlaşar,
Arwanasy, iner-maýa bozlaşar,
Ýigitler mes bolup, şonda gürleşer,
Düz meýdanly Akbabata amanmy?

Syrygar deresi, jülgesi akar,
Keýikler guzlaýyp, tokgarlar böker,
Çagyrşar ütelge, ganatyn kakar,
Perhadyň bölegi Gorgan amanmy?

Kyn bolardy ýolsuz ýeriň aşmasy,
Gelişerdi bozly goýun çaşmasy,
Çendir, Sumbar ol jülgäniň çeşmesi,
Bedel Ata, Molla jomart amanmy?

Keýik, gulan mesgen tutup gezerdi,
Gyz-juwanlar altyn-kümüş düzerdi,
Bozly goýun çar tarapa ýazardy,
Ajy, Aladere, jaýlar amanmy?

Güzeg bolar töre-tiniň billeri,
Onda otyr igdik-köçek illeri,
Boz bulakly bolup akar silleri,
Ak bent, Masan, Alajasy amanmy?

Gulaş şahyr garry Watan ýatlasa,
Arwanasy, ak maýalar botlasa,
Kemal han är döräp, kendin otlasa,
At çapylan däli Gürgen amanmy?

Ençeme ýyllar, aýlar geçýär. Günlerde bir gün alamançylar goňşy obalaryň birine toýa gidenlerinde Gulaş şahyr ýokarda agzan türkmen zenanymyzyň kömegi bilen (onuň howlyň üstünden zyňan igesi bilen aýagyndaky kündesini, gollaryndaky zynjyrlaryny kertip, ellerini-aýaklaryny boşadypdyr, beren kepjesi bilen howlyň aşagyyny köwüpdür) we şonuň daşardan haýkyryp aýdan "Haý, aga, käkilik, haý, бага, käkilik, tarlaňlar daga çykdy, özüň berke käkilik" diýen aýdym şekilli sözlerine düşüňip, derrew haýatyň aşagyndan çykyp gaçýar. Onuň yzyndan agşamara alamançylar kowgy edýärler. Gulaş kaka Gürgen derýasynyň kenar ýakasyndaky gamyşly-ýandakly batgalykda gizlenýär. Öň özüne öwrenişdirilen alamançynyň iti onuň suwuň ýalpagrak ýerinde, agzyna uzyn, içi dem alar ýaly gamyşly ýatan ýerine urup girse-de, şahyryň ysyny alyp, ýene-de sesini çykarman yzyna gaýdypdyr. Garaňky düşmegi bilen, alamançylar gaçgagyny tapman gidýärler. Şondan soň hem Gulaş kaka batgalykdan çykman uzak wagtlap gamyşly oýda ýöräp, daň atanda kenara çykýar. Halsyz endam-jany tikenli, göm-gök çişli, sal-sal eşikli, kä ýatyp, kä turup, bir ýerde ysgynsyz ýykylyp galýar. Oňa gürgenli Düýeji obasyndan bolan sygyr çopany duş gelýär we öýüne getirýär. Bu wakanyň 1860-njy ýylyň güýzünde bolup geçen bolmagy ähtimal. Gulaş şahyr çen bilen şol wagtlar 24 ýaşlaryndaky ýigit bolmaly. Düýeji türkmenleriniň arasynda belli Nurjan tebib öz öýüniň ýanyndan öý tutup, şonuň içinde Gulaşa melhem ýapyp, 6 aýlap tebibçiligiň ata-baba usullaryny ulanypdyr. Endamyndaky tikenleri ýekän-ýekän sogrup çykarmak üçin obadaky 12-13 ýaşlaryndaky 4 gyzy öz ýanynda şägirt hatarynda ulanypdyr. Şol eli ýeňil, ezber gyzlaryň biri, ulalansoň, durmuşa çykyp, Gazanjyk etrabyňyň Akjaguýma stansiýasynda maşgalaly ýaşap, 1975-1980-nji ýyllarda aradan çykypdyr. Ol zenan Baba mugallymyň ejesi ekeni. Arman, şol tebib eneden, onuň mugallym oglundan bihabar bolupdyrys. Gör, nähili täsin wakanyň şaýady, meşhur şahyryň ykbalynda ýatdan çykmaýak asylly iş eden mährem enäni hem ýitiripdiris. Mümkün, şol merhemetli enäniň çagalary, agtyk-çowluklary öz eşiden gürrüňlerinden bize-de, şahyryň Gazanjykdaaky nesillere-de aýdyp bererler.

Soň Kesearkaçdaky doganlary Jepbar kaka, Hydyrguly we Mämmetguly eşidip, düýeji garyndaşlaryň arasyna baryp, Nurjan tebibe we beýleki ähli howandarlyk edenlere uly taňryýalkasyn aýdyp, Gulaşy – Orazgulyny öz obalaryna alyp gelýärler. Sadaka berýärler. Toý tutup, ony öýerýärler. Şahyryň aýalyna Ogulbäbek ene diýer ekenler. Olaryň 9 ogullary – Nedirguly, Amanguly, Täçguly, Ýegenguly, Nepes, Meret, Gazakmergen, atasynyň ady dakylan Durdyguly we körpesi Rahman hem-de Sonagül, Geňlik diýen iki gyzlary bolupdyr. Ol oglanlary bilen häzirki Uzynsuw diýilýän ýerde, Küren dagyň eteginde bir çeşme gazyp çykarýar. Şol çeşme gadyndan gömülip galan aryk bolmaly. Käriz arassalananda kükürt gatyşykly bolsuwly çeşme emele gelýär. Gulaş kakanyň özüniň aýdysyna görä, şol ýerler köp asyrlý geçmişden galan oturymly meýdan bolup, "Hanhowuz" diýler ekeni. Gulaşyňkylaryň bu ýerleri täzedan özleşdirmekleri bilen ýene bir türkmen topragynda ekerançylyk başlanýar. Şol çeşme halk arasynda ýüz kyrk ýyl çemesi wagt bäri "Gulaş çeşme" diýip atlandyrylyp, rewolýusiýadan öňki we 20-nji ýyllaryň kartalarynda, dokumentlerinde ýazylyp gelnipdir. Doganlary we olaryň ogullary bilen bilelikde, şol çeşmeden 6-8 kilometr günbatara "Garaňkydere" diýilýän ýerden Gulaş şahyr ýene bir bol suwly çeşme gazyp çykarýar hem-de daýhançylygy giňeldýär, özlerini iýmit-däne, gök-bakja, ir-iýmiş bilen üpjün edip başlaýar. Şol ýerlere "Gulaşyňkylaryň mülki" diýilýär.

"Gulaş çeşme" başynda häzir uly Küren oba ýerleşýär. Saparmyrat Nyýazow adyndaky daýhan birleşiginiň garamagynda maldarlar, ekerançylar jaýly, mekdepli, elektrikli, telewizordyr radioly, dükanly ýaşaýarlar. "Garaňkydere" çeşmesi 1946-njy ýyldaky ýer titremesinden soňra kesildi. Meger, gözbaş ýapylan bolmaly.

Orsyýet patyşasy Balkany, Arkajy eýeläp, bu ýerlerden demir ýol çekende, Gulaşçeşmäniň deňindäki duralga "Uzynsuw" diýlip atlandyrylypdyr. Dag eteginden ýapaşak ekerançylygy suwarýan 1-2 kilometr dilkaw bolup gaýdýan suw uzyn bolup görnüpdir. Şondan hem şol at galypdyr.

Gulaş şahyr öz ekerançylygynyň baş sakasynda 180 düýpli miweli

agaçlaryň arasynda ýerleşen jaýynda demir ussaçylygyny hem ýöredýän ekeni. Ine, şol jaýda 1911-nji ýylyň güýzünde ýaldyrakdyr üçýyldyz dogandan soňra, bir gün daňdan ýylan çakyp öldürýär. Ony şol obanyň günorta-günbataryndaky depede jaýlaýarlar. Gonambaşy bolany üçin, bu uly mazarçylyga "Gulaş şahyr öwlüýäçiligi" diýilýär. Onda bu topragyň astynda türkmeniň ar-namysy üçin başyny goýan gerçekler, zähmetkeş adamlar, ojaklaryna wepaly zenanlar, neresse çagajyklar ýatyr. Gulaş kaka çalasowat bolupdyr. Şonuň üçin onuň goşgulary ýazylmandyr. Ogullarynyň arasynda diňe Ýegenguly kakany okadyp bilipdir. Etrek sebitindäki medresede okap, bilim alan Ýegenguly mollanyň kakasynyň şygrylaryny ýazyp alan bolmagy ähtimal. Ýöne ol hem köplenç günorta serhetýaka obada (babasynyň daýylarynyň obasynda) oglan-gyzlara sowat öwretmek bilen meşgullanyp ýaşapdyr. Şahyryň gürrüňleridir goşgulary etrekli garyndaşlarymyzyň arasynda giňden ýaýrapdyr diýen habar bar. Emma 20-30-njy ýyllaryň sowet döwründäki gabahatly ýyllarda arapça ýazgylaryň, kitaplaryň ýok edilmegi bilen, Ýegenguly kakanyň hem ýygnan ähli ruhy baýlygy dargadylypdyr. Diňe "Uzynsuw", "Ýomudyň", "Tapmaça", "Gal indi" we başga goşgularynyň bölekleri aýdylyp gelinýär.

Gulaş şahyryň ady Bamy töweregine hem ýaýrapdyr. Alym şahyr, merhum Meretguly Garryýewiň "Bir sandyk kitap" ("Mydam taýýar" gazetini, 1962 ý) diýen makalasynda ýazmagyna görä, Bamynyň ilersindäki dag gowagyndan tapylan kitaplaryň içinden Gulaş şahyryň belli "Amanmy?" goşgusy hem çykýar. Gyzylybat, Etrek, Garrygala, Nebitdag, mahlasý, Günbatar Türkmenistanyň ähli ýerinde şahyryň ady meşhurlyga eýe.

Gulaş şahyr sowukganly, sabyr-takatly, paýhasly, barlyşyklara taýýar, oýlanşykly, pähim-paýhasly adam bolupdyr. Ol juda kanagatly, Hudaýyň berenine şükür edip, arassa zähmet bilen, ata-babalaryň döp-dessurlaryny aýawly saklap hem dowam etdirip ýaşamagy gowy görüpdür. Ol pakyr Abdylly babanyň dört ogullarynyň (Ataguly, Ilguly, Baýly we Jepbar) ulusy Jepbaryň (onuň ogly Durdyguly) agtygydyr.

Ýurdumyzda barha giň gerim alýan haýyr-sahawatly işler, gonamçylyklary tertibe salmak, öten-geçenleri ýatlap sadaka

bermek, taryhy şahslaryň adyny belli etmek ynsanperwerligiň subutnamasydyr. Bu ynsanperwer işde täze, hakyky taryh dikeldilýär, ruhy galkynyşmyzyň gadamy batlanýar. "Täze sosial-ahlak çelgileri, Watan, borç, watanparazlyk, graždanlyk pozisiýasy, ynam ýaly baky düşünjelere täzeçe garaýyşlary özünde, öz dünýägaraýşynda kemala getirmek zerur. Şol çelgiler näçe çalt kemala getirildigiçe, döwlet gurluşygy şonça-da netijeli bolar. Milli däplere, häsiýetlere, gumanistik gymmatlyklara daýanýan jemgyýeti döretmek şonça-da netijeli bolar" diýen Saparmyrat Türkmenbaşynyň sargytlaryna eýerip, biz Gulaş şahyryň hatyra gününde – doglan gününüň 160 ýyllygynyň we aradan çykanynyň 85 ýyllygynyň hatyrasyna 1996-njy ýylyň awgust aýynyň soňky hepdesiniň dynç gününde, ýagny 31-ne Gulaş çeşmede, Uzynsuwda, "Gulaş şahyr" gonamçylygynyň ýanynda uly sadaka berip, dogat-töwir galdyrdyk.

Gulaş şahyryň we doganlarynyň agtyk-çowluklary, ýuwluklary Gumdag, Nebitdag, Çeleken, Ýasha, Gyzyarbat, Türkmenbaşy, Aşgabat sebitlerinde ýaşaýarlar.

Berdimyrat GARABAYEW,
taryh ylymlarynyň kandidaty.

"Balkan" gazetini, 1996 ý.

Edebi makalalar